

A Magyar Földhitelintézet székháza — hajdani Marczibányi-palota — és dísztermei.

I.

A városi kultúra ismérve kétségkívül nem a díszes középületek, közterek és fényes útvonalak, egyszóval a város exterieurjének csillogásában, hanem a városlakók életszintjének, elsősorban a lakás és annak civilizáltságában, vagyis a város interieurjében lelhető föl.

A városi kultúra ezen ismérve merőben más ma, midőn a városlakó tömegek életszintje kiegyenlítő irányban fejlődik, és merőben más volt a múltban, amikor csupán a főrangú osztály és a polgárság alkották a közöség gerincét. A múltban tehát a polgár otthona jelentette a város kultúrájának kitapintható belső valóságát, s ezen felül a főrangú osztály palotája, amely viszont mégis az egész nemzet kultúrnívójának látszatát csillogtatta. A város főúri palotája mégis közelebb állott a középület fogalmához, nemcsak azért, mert pompás megjelenésével a városkép fényét emelte, hanem azért is, mert reprezentatív termeiben a nemzet politikai élete zajlott.

A főúri paloták szinte közcélra emelt reprezentatív palotarészén kívül a szorosan vett magáncélra készült helyiségek legtöbbször alig különböztek a város polgárainak enemű otthonrészeitől. E felismerés arra indít, hogy a város főúri palotáját kiragadjuk a magánlakás fogalmi köréből, az épületet pedig hivatása szerint két részre: társasági és lakóterületre különítsük. Ezen elméleti elkülönülés már benne van — a célszerűség kényszerére — a főúri palota alaprajzában. A díszes teremsorok és az intim lakoszobák kapcsolódnak ugyan egymáshoz, de nem keverednek egymással.

Az említett elkülönülés azután folyamattá válik a XIX. században a feudális életforma elmorzsolódásával. A nemzet kulturális és politikai szintjére új társadalmi osztályok kapillarizálódnak, ezeknek lassan részt kell adni a nemességi osztály feladatköréből és ugyanakkor érintkezni kell velük a közös elvek alapján. Az érintkezésre nem alkalmas már a társaság régi formája, s különösen nem alkalmas a főúri palota kimért levegője. Így természetesen válik ketté, most már nemcsak elméletben és az alaprajzon, a főúri palota belső térrendszere, hanem a valóságban is. A közcélú rendeltetésű társasági rész leszakad s az egész nemzet ügyeinek helyet adó középületté nő. A magánlakosztály berendezésében és térkapcsolásában modernizálódik és a család meghitt otthonává lesz.

Ezen természetes szétválás az igazi városlakó, a polgár lakóházában már a polgári, illetőleg városi kultúra megszületésével megtörtént. A közép-

kori polgárság hit- és közéleté a templom és a városház csarnokaiban folyt, magánélete a sérthetetlen családi tűzhely várában melegegett. A város életében a főúri palota — mint külön lény a szervezetben — élte önálló életét. A vidéki udvarház vagy várkastély — mint megvárosiasodott vendég — palotává lesz a városban, de társadalmi rendeltetése lényegében a XX. századig nem változik.

A városi polgár lakáskultúrája mindig magasabban állott a vidéki köznemességénél, holott utóbbinak politikai súlya és társadalmi megbecsülése, legtöbbször anyagi ereje is messze meghaladta a polgárságét. A vidéki nemes kúriája harmónikus és kényelmes berendezés dolgában meg sem közelítette a város polgári otthonát, s csak a XIX. század enyhített az ellentéteken, éspedig úgy, hogy az ú. n. táblabíróvilág lassan polgárosult és átvette a városi otthonok lakberendezési divatját. Az átalakulási folyamat sugárzó pontja természetesen az ifjú, életerős főváros: Pest-Buda volt. Az ország más részein: Pozsonyban, Erdélyben, de különösen a Szepességben, ahol az asztalosművességnek régi jó hagyományai még elevenek voltak, szintén alakultak e korban központok, de az irányítást különösen az Alföld területei felé a főváros ragadta magához. A pesti Kerner és Vogel bútorgyártó cég ez időben Temesvárott és Debrecenben is tartott lerakatokat.¹⁾ A főváros berendező iparosai újsághirdetésekkel keltették fel az ország érdeklődőinek figyelmét áruikra s csalogatták a Pest-Budára fel-felránduló vidékieket boltjaikba.²⁾ Bár e század elejének építészetét, melyet ma neoklasszikus stílus névvel illetünk, ők maguk görög, majd népszerűen »olasz stílus«-nak nevezték s a szobákat megtöltő empire-stílusú bútorzatot »egyiptomi« berendezkedés-módnak hívták: végeredményben a kor otthonkultúráját a biedermeier Bécs szolgáltatta. E bécsi otthonkultúrát Pest-Buda készen vette át; ami egyéni ízt, sajátos zamatot kapott, azt nem a főváros, hanem a vidék, a magyar táj és annak lakói adták neki.

Ha megvizsgáljuk Bécs akkori városépítészetét s ugyanakkor végigjárjuk Budapest még ma is fennálló klasszicista épületeit, valamint végiglapozzuk Budapest Székesfőváros Levéltárában a Pesti Szépítési Bizottság iratai között a régi város építkezéseire vonatkozó tervrajzokat, rövidesen megállapíthatjuk, hogy a két város polgári lakáskultúrájában különbséget alig is lehet találni. A tervtár rajzaiból kiténik, hogy a Pesten 1809—1847 között épített lakások — elsősorban bérlakások — egyhangú sematikus elosztást mutatnak. E tény viszont rávilágít arra, hogy a városi polgárság életviszonyai nagyjából azonos síkon mozogtak.

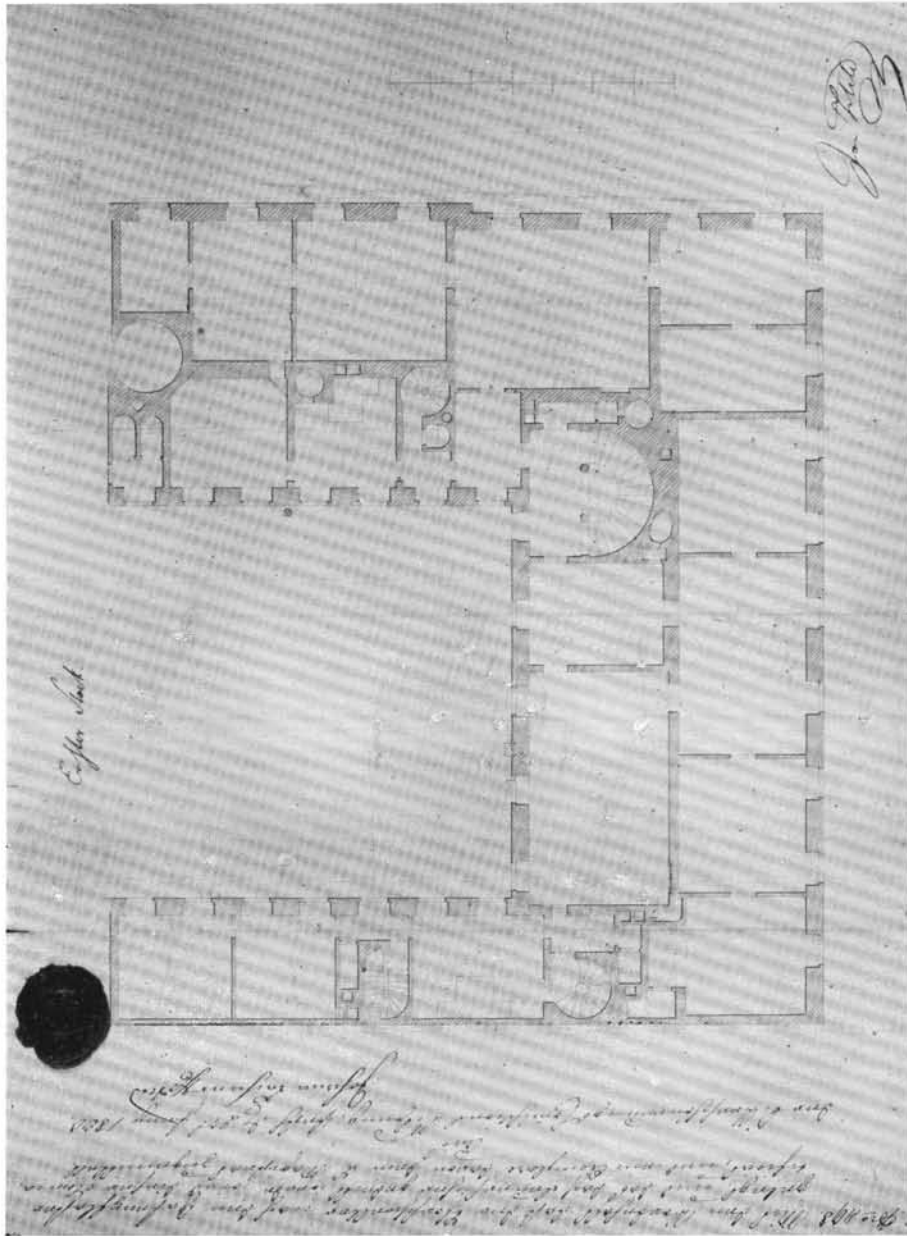
A városépítészet alakulásának egyik fő tényezője is a császárváros rokon körülményeihez volt hasonlatos. A hirtelen fejlődésnek indult városban — mint másutt is — felburjánzott egy új, de biztos és kényelmes üzletág: a telekspekuláció. Pest városának régi térképeit és helyszínrajzait vizsgálva kiténik, mily nagy területek voltak egy-egy tulajdonos kezén, hogyan indult meg ott a parcellázási folyamat, hogyan nyitnak új és új utcákat a telektömb tulajdonosának kívánságára. E folyamatnál, sajnos, a rossz külföldi példa ejtette hatalmába az új fővárost: új keskeny utcák nyitása nem az egészséges lakás és a bennük felnövő generáció egészsége érdekében, hanem a telek tulajdonosainak magasabb hasznáért történt. Új negyedek, városrészek nem a természetes irányú fejlődés vonalában

keletkeztek, hanem a telekvásárlók sokszor ötletszerű, sokszor árbeli előnyeinek kedve szerint.

Maga a polgári otthon, amely itt létrejött, kétféle alaptípusra megy vissza. Egyik a rendszerint földszintes vagy legfeljebb egyemeletes családi háztípus, amelynek számos példáját ma is feltaláljuk a József- és Terézváros külső részeiben. Ezen otthonforma azonban csak legritkább esetben s inkább a nemesi, mint a polgári építtető kezében maradt meg az úgynevezett »saját ház« fogalmi körében. Azaz legtöbbször nem a tulajdonos kizárólagos lakhelyéül szolgált, hanem kisebb bérlakásoknak is helyet adott. Még ott is, ahol eredetileg egy család számára készült a ház, később emelettel vagy udvari földszinti szárnyakkal kibővítették, ahol apró sivár kislakásokat helyeztek el s így segítettek egyrészt a fejlődő város proletáriátusának lakásínségén; a tulajdonosok pedig ingatlantökéjük nagyobb kamatozását e módon biztosították.

A másik típus a bérpalota, amely nagyobb befektetést igényelt ugyan, de ugyanakkor több és bővebbterű lakása révén a jövedelme is arányosan nagyobb volt. A bérpalota jellegzetes térelosztását e korban meghatározta az egy, ritkábban több lépcsőház, az ezekkel kapcsolódó folyosórendszer, a telek közepén — a két, három vagy négy oldalról épülettel övezett — udvar. Ide nyílt a ház legtöbb helyiségének ablak- és ajtónyílása. Kéthárom emelet sor húzódott egymás fölött; az első emeleten épült a legtágasabb lakás, rendszeren a ház tulajdonosának otthona. E lakás sokszor az egész emeletet betölti és díszesebb belső kiképzésű, a tulajdonos anyagi és társadalmi helyzetének megfelelőleg. Így vegyülnek az anyagi célszerűség érdekében a főúri magánpalota és a polgári bérház típusai, úgy azonban, hogy az előbbi ebből csak károsodást szenved, utóbbi pedig semmi hasznot sem élvez. A főúri palota szabad térjátéka, grandiózus kifejlődése és művészi megjelenése gátakba szorul, viszont a bérlakások épp a fönti elvek miatt — ha azok megalkuvással és csonkán valósulnak is meg — természetes célszerűségükből kénytelenek engedni és tökéletlenekké válnak. A főváros lakáskultúrájának bajait azonban nemcsak mi — az új, modern elvek ismerői — bírálgatjuk, de látták és tudták azt a kortársak is. Dr. Jankovich Antal — József nádor udvari orvosa és a pesti orvosi fakultás tagja — 1838-ban megjelent művében³⁾ élesszemű és megszívlelendő bírálatnak ad hangot. Buda és Pest lakóiról írt műve — amely elsősorban orvosi és embertani szempontokat vesz figyelembe — mindkét város lakásaival és lakásviszonyaival kimerítően foglalkozik. Előadja, hogy nagyobb házaknál az utcára nyíló szobák szabályosak, kényelmesek és világosak ugyan, de a hátsó, udvarra szolgáló helyiségek kicsinyek és sötétek, rossz levegőjűek és sokszor nedvesek. Bár, úgymond, ezeket az udvari szobákat rendszeren szegényebb néposztálybelieknek adják bérbe, némelykor mégis a gyermekek és a cselédség számára is csak ez jut. Jankovich szerint sok földszinti lakás — különösen a keskenyebb utcákban — nedves, mert itt nem éri őket a nap és a levegő áramlása. Sok lakás, leginkább a külvárosokban, ahol nagyrészt szegény néposztály lakik, inkább aláássa, mintsem ápolja a lakosság egészségét.

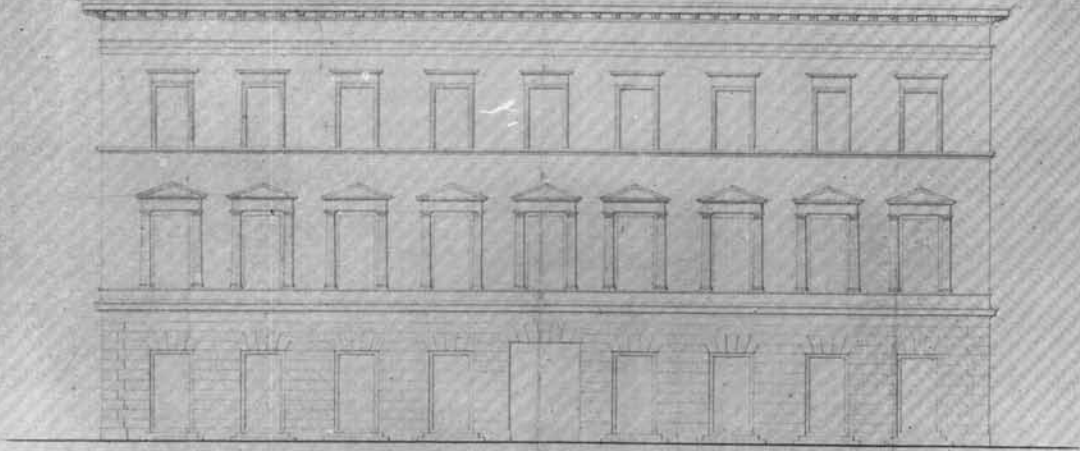
Legérdekesebb azonban számunkra az, amit Jankovich az ú. n. »alkóvok«-ról mond. Különösen érdekes nemcsak azért, mert ezt a problé-

26. A Marczibányi-ház Sas- és Zrínyi-utcai részének I. emeleti alaprajza. 1830.

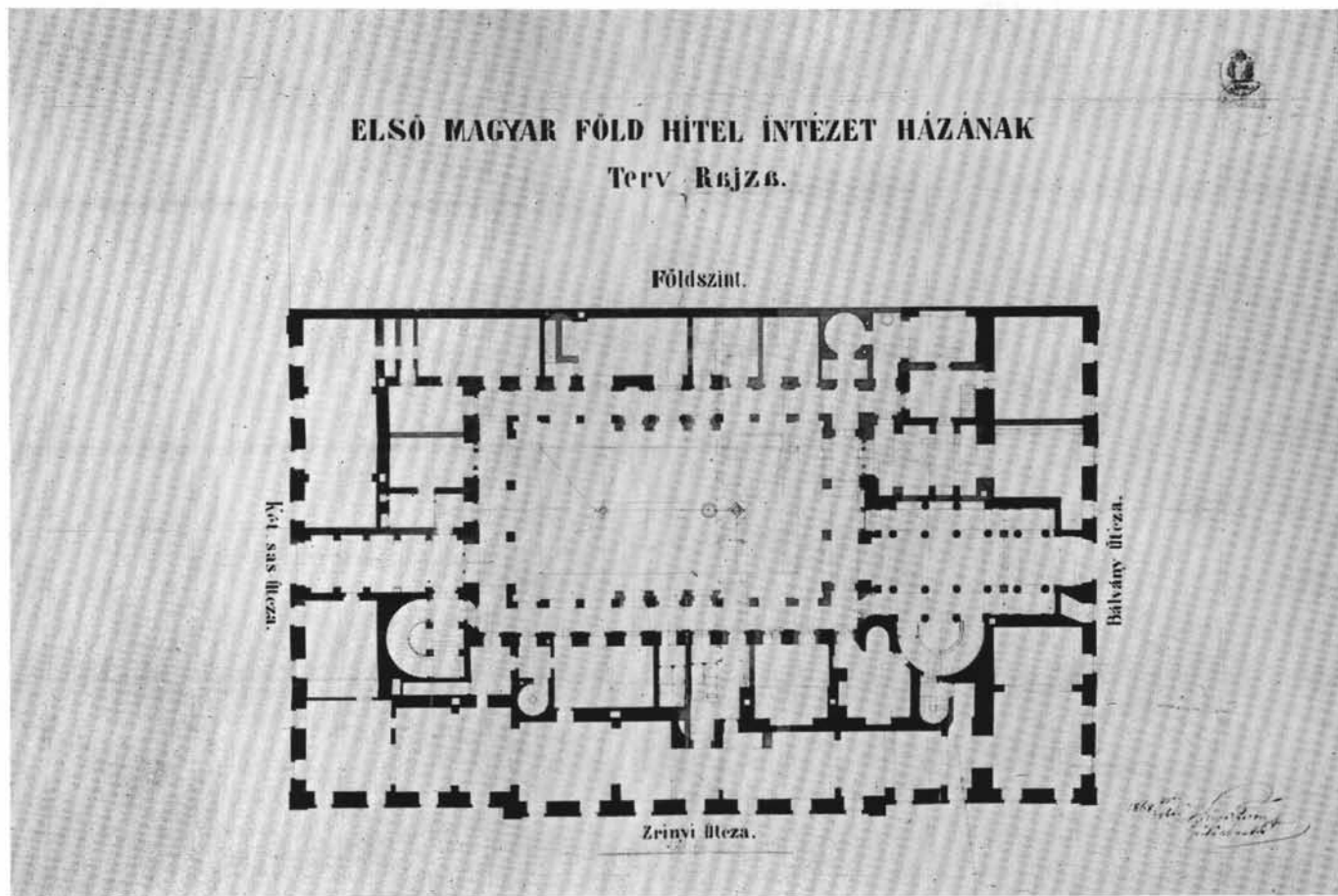
Die 1198 Mit dem Bewußtsein, daß die Sparspenden nach dem
Gefährlichkeit geordnet, und das die Sparspenden ge-
ordnet werden, wird diesen Plan ratifiziert, und von dem
Herrn von der Magistrat zugewilligt.

Am 6. März 1830
Joseph Löffler

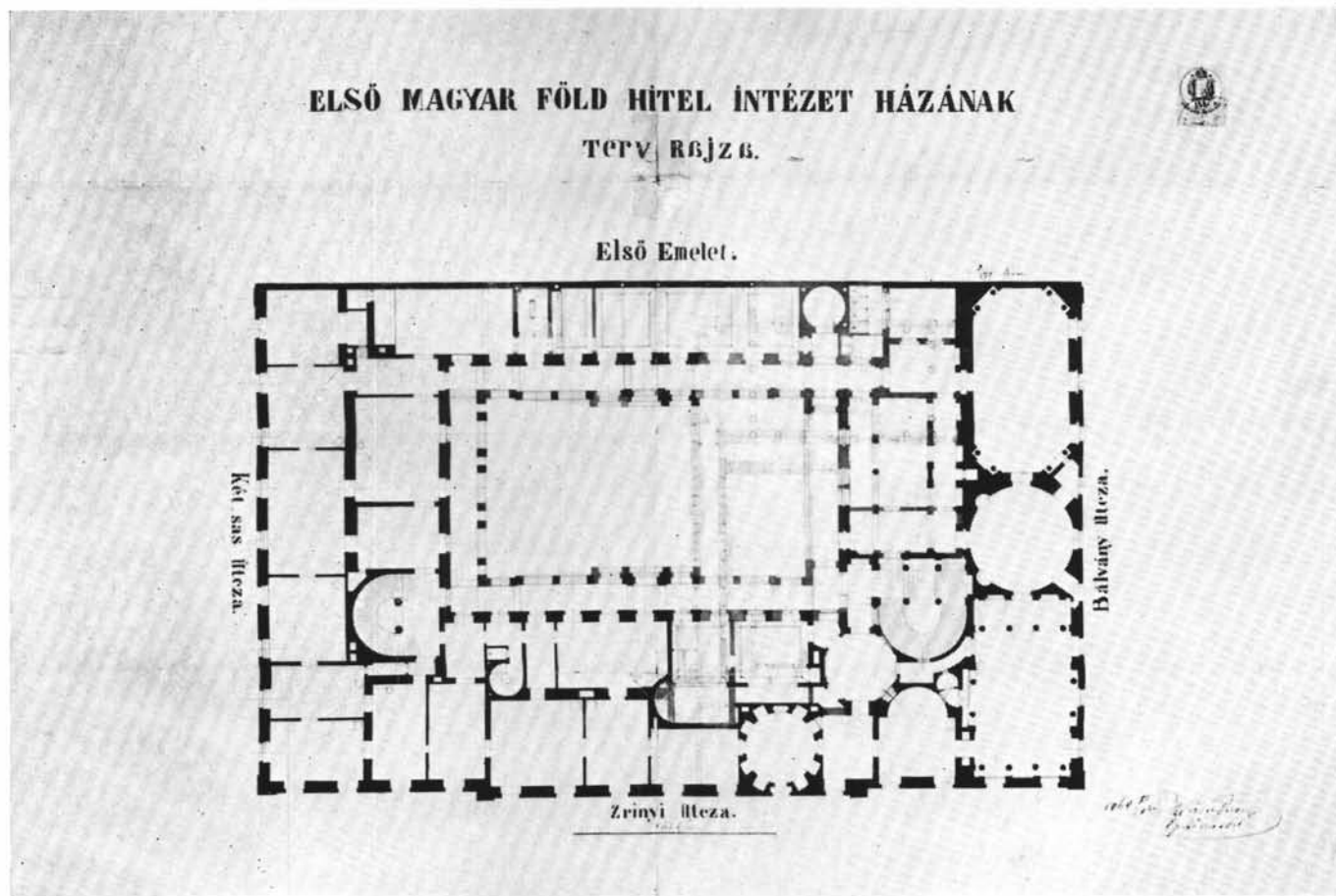

Joseph Löffler

27. A Marczibányi-ház Sas-utcai homlokzatának terve. 1830.

28. A Marczibányi-palota földszinti alaprajza. 1868.

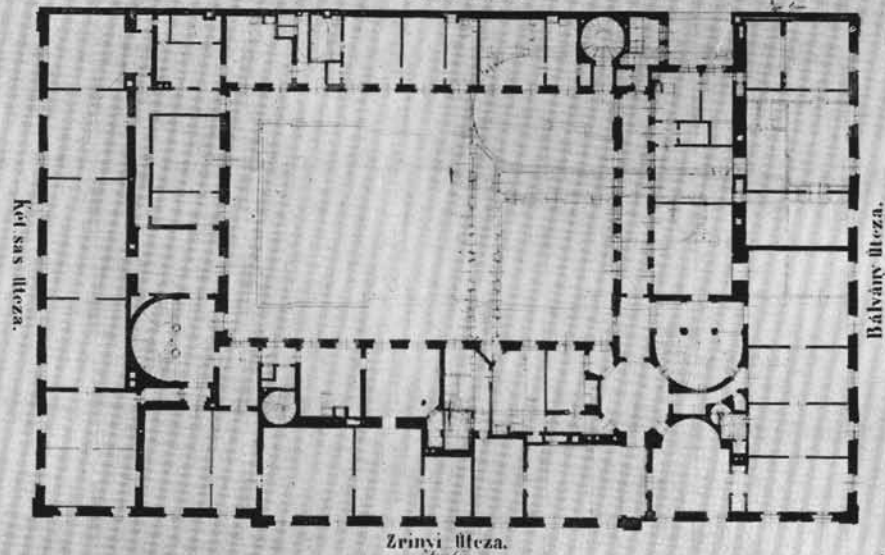

29. A Marczibányi-palota I. emeletének 1868. évi átalakítási tervrajza.

ELSŐ MAGYAR FÖLD HITEL INTÉZET HÁZÁNAK

TERV R6JZB.

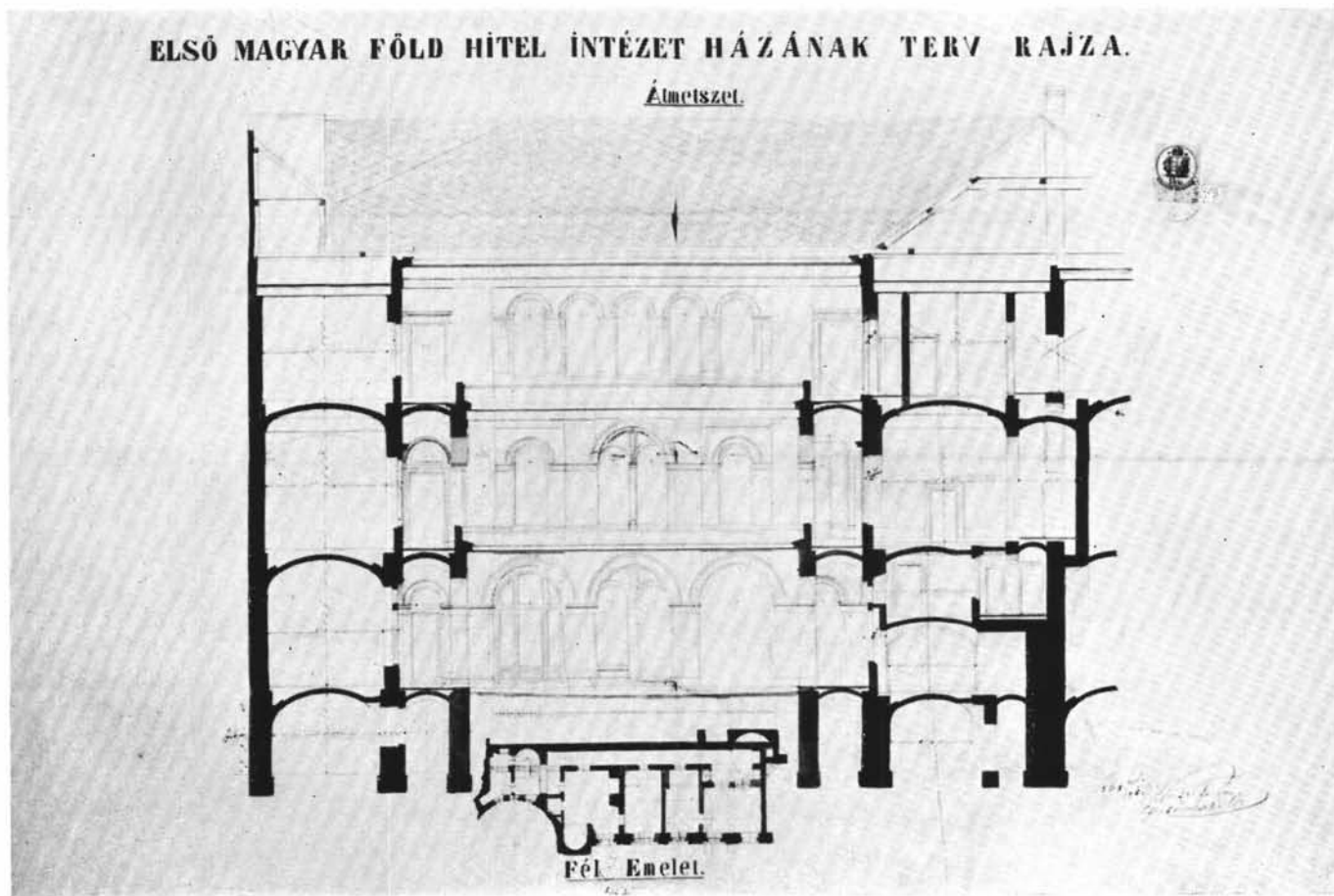
Második Emelet.

30. A Marczibányi-palota II. emeletének 1868. évi átalakítási tervrajza.

ELSŐ MAGYAR FÖLD HÍTEL INTÉZET HÁZÁNAK TERV RAJZA.

Átmetszet.

31. A Márczibányi-palota 1868. évi átalakítása alkalmából készült metszetrajz.

mát az újabb időkben a régihez egészen hasonló ítéletben részesítették, hanem ez a térrendezési forma és életszokás inkább a jómódú lakosság otthonában hódított s így éppen a magasabb, művészi ízlést feltételező otthonkultúrának egyik sajátos alakja. Szerinte még mindig — különösen régi házakban — igen sok az alkóv, amelyeket alváásra használnak, pedig ilyen sötét, szűk benyílókat, amelyek kevés levegőt kapnak, hálószobául egyáltalában nem volna szabad használni. Mivel — mondja Jankovich — életünknek nagyrésztét az alvásnak szenteljük, így a hálószobának nagy befolyása van egészségünk épségére. Ismert dolog azonban, hogy friss és tiszta levegő csak tágas és szabadterű helyiségben lehet. Épp ezen ok tenné szükségessé, — folytatja — hogy a hálószobát a napsugarak napközben beragyogják. Az alkóvok és a sötét szobácskák, melyekbe a világosság és a levegő nem tud behatolni, alvó szobáknak nem alkalmasak. Legtöbbször a lakásnak legszebb szobáit dísz- és társasági célra rendezik be s ugyanakkor a legsötétebb, legrosszabb udvari szobát gyermek- és hálószobaként használják.⁴⁾

Jankovichnak a régi Buda és Pest lakásviszonyairól szóló leírását összevetve a megőrzött bérakástervekkel,⁵⁾ szomorúan tapasztalhatjuk, milyen helyesen mutatott rá ebben az igazságra, s egészen a legújabb időkig ez általa kifogásolt állapotok alig változtak. Az »alkóv«, mint az a Székesfőváros Levéltárában őrzött régi alaprajzi tervekben kiténik, gyakorta fordul elő. Ez a helyiség egy utcára nyíló szobától az udvar irányában helyezkedik el. Boltívvel, pillérrel, előkelőbb építkezéseknél oszlopokkal és azokon nyugvó boltívvel tagozódik el az utcai szobától s néha félkörös, máskor patkóalakú alaprajzi záródást mutat. Ezen alkóvban állottak a polgári lakószoba ágyai és ruhásszekrényei. Ezen egyrészt teatrális, másrészt szentélyszerű beállítás híven jellemzi a kor polgári erkölcsi világát: a családi élet szentségét, amely azonban épp a példamutatás kedvéért legtöbbször külsőséges és hatás kereső fitogtatásban fejeződik itt ki.

Az alkóvos szoba közszeretetét bizonyítja az is, hogy berendezéssel foglalkozó iparágaink, így az asztalosművesség, új feladatot kapott az ilyenféle kettősterű szobák berendezésénél. Többek között a Fővárosi Múzeum által 1936-ban vásárolt, a Kerner és Vogel bútorgyárból kikerült szobaberendezés is, bár egységes kivitelű, mégis két egymáshoz kapcsolódó bútorzatot mutat: egyik egy háló, másik egy társalgószobát.⁶⁾ E példa és más biedermeierkori bútorzat is azt mutatja, hogy ezen alkóvos elosztású szobákba külön e célra sajátos berendezéstípusok készültek.

Ha ugyanakkor vizsgálat tárgyává óhajtjuk tenni a kor palotaépítészetét és a főúri magánpalota belső művészetét, már nem vonhatunk le általános érvényű következtetéseket úgy, mint azt az átlag polgári lakáskultúránál tettük, hanem több kiemelkedő objektum külön-külön részletkutatása és feltárása után kaphatjuk meg a kívánt feleletet.

Bár a régi Pest-Buda palotaépítészetének történetével igen sokan foglalkoztak az irodalomban, monográfiaszerű munkák eddig a főváros magánpalotáiról igen kevés számban jelentek meg.⁷⁾ E művek is, bár felölelik az építéstörténetet, annak körülményeit s magára az épületre és az építésre vonatkozó számbajöhető kutatásokat — az épületek belső díszreire alig térnek ki.⁸⁾ Mivel pedig a belső architektúra a külsőtől el nem választ-

ható, annak szerves része, sőt a művészi kvalitás teljessége e nélkül csonka: úgy véljük, helyes úton jár az a kutató, aki főúri palotáink interieurjeinek történeti és művészeti adatait óhajtja napfényre hozni.

Tárgyunkul épp ezért egy főúri palota művészi belsőtereinek ismertetését választottuk. A palota egyben a régi Pest azon épületeinek egyike, amely közismert ugyan, mégis az irodalom vele eddig nem foglalkozott. Egy-két téves adat alapján a palota építőmesterének személye is bizonytalanul volt megállapítva, a telek és az építés körülményei teljesen ismeretlenek voltak. Ami azonban valóban indokolja e főúri palota bemutatását, az a művészi szépségű, reprezentatív szobasor, amely a ház első emeletén végigvonul. Ezen művészi belsőterek elsőízbeni bemutatása ahhoz a munkához igyekszik hozzájárulni, amely a régi Pest-Buda interieurjeinek művészettörténeti feldolgozását tűzte ki feladatául.

II.

Marczibányi Márton, az előkelő és gazdag délvidéki család sarja, a kameniczai és tornyai uradalmak birtokosa, Szerém vármegye országgyűlési követe, császári és királyi kamarás, 1785 november 11-én született⁹⁾ és — mint arról a pesti polgárkönyvből értesülünk — 1818-ban lett pesti polgárrá.¹⁰⁾ Személye tanulmányunk keretébe tulajdonképpen csak akkor kapcsolódik be, midőn 1828-ban a pesti Lipótvárosban telket vásárol.¹¹⁾ A 660 négyszögöles telek, amely a Sas-utcában (Két Sas-, illetve Zwei Adler-Gasse) a 289. sz. alatt feküdt, 12.000 forintért (Conventions-Münze) jutott kezére. A telek (Hausgrund) adás-vételi szerződését 1828 március 16-án kötötték, a hivatalos átírás pedig e hó 21-én történt meg. A telekátírási jegyzőkönyv arról is tudósít, hogy a telek az eladó Brudern József báró, császári és királyi kamarás birtokába 1814 március 17-én került.¹²⁾ A 660 négyszögöles telek, mint ezt egy későbbi átírás elárulja, de levéltári kutatás alapján a mai állapottal történő egybevetés útján is megállapítható, a Bálvány-utca (Götter-Gasse),¹³⁾ a Szarka-utca (Elster-, illetve Alster-Gasse), utóbb Zrínyi-utca és a Két Sas-utca (Zwei Adler-Gasse), utóbb Sas-utca által határolt területen feküdt.¹⁴⁾

E hatalmas, három utcára nyíló telek, amely az épülő Pest új, divatos városrészében feküdt, igen alkalmasnak kínálkozott egy nagyobb szabású építkezés céljára.

Valóban két évvel a telek megvásárlása után Marczibányi Márton a pesti Szépítési Bizottsághoz fordul építési engedélyért és beterjeszti a lipótvárosi Két Sas-utcai kétemeletes házának terveit.¹⁵⁾ A Szépítési Bizottság 1830 június 27-én kelt jegyzőkönyvének 498-ik tétele szabatosan meghatározza, hogy az építési engedély a Két Sas-utca és Szarka-utca sarkán emelendő kétemeletes ház számára adatik ki.¹⁶⁾ E körülményt a kutatás későbbi során felmerült különféle kételyek miatt szükséges kidomborítani.

Bierbauer Virgil ismert tanulmánya,¹⁷⁾ amely a pesti építőmesterek munkásságát öleli fel a Szépítési Bizottság 1809—1847. évi működése alap-

ján, egy több színnel nyomott térképet közöl a pesti építkezések ezen időszakáról. E sematikus térkép a Bálvány-utca és Zrínyi-utca által határolt telken egy, azt teljesen elfoglaló, egyetlen épületet jelez s azt Hild József művének tünteti fel. E telek helyszínrajzilag és területileg megegyezik a Marczibányi által 1828-ban báró Bruderntől vásárolt telekkel.

Azonban az az épületerv, amely a Székesfőváros Levéltárában található s amely a Bizottság 1830 június 27-én, majd november 21-én¹⁸⁾ tartott ülésén szereplő Marczibányi-féle építkezési kérelem melléklete volt, a teleknek csupán egyik felén álló épületet ábrázol.¹⁹⁾ A tervek²⁰⁾ 1830-as évszámmal és »Joseph Hild Baumeister« névaláírással vannak ellátva. A ház e tervek szerint a Sas-utca és a Zrínyi-utca sarkán áll, tehát úgy, mint azt a Szépítési Bizottság 1830 június 27-én tartott ülésének jegyzőkönyve említi. A tervrajz egyszerű, klasszicizáló modorú kétemeletes épületet tüntet föl. A Két Sas-utcára nyíló homlokzatán a kaputól jobbra-balra a földszinten négy-négy, az emeleten egyenként kilenc ablakkal. Alaprajza a mai állapottal összevetve kétségtelenül bizonyítja, hogy a ház az eredeti terveknek megfelelően fölépült. Viszont az alaprajzokon a Zrínyi-utccal párhuzamosan futó falak, amelyek a Bálvány-utcai és Zrínyi-utcai — ekkor még üresen álló — telekrészre torkollanak, befejezetlenül meredeznek, mintegy csatlakozást várva az épülendő részekkel. Erre az ideiglenes épületlezárással célzó a Szépítési Bizottság határozata, amely a Hild-féle terveken szereplő, túl gyengének talált *válaszfallal* módosítását javasolja: *Damit die Pläne zum Bau des H. Martin von Marczibanischen Hauses wegen einer zu schwachen Scheidemauer behoben und zur baldigen Erledigung gebracht werden können, hat die aufgestellte Bau-Commission mit Zuziehung des H. Baumeisters Joseph Hofrichter diesen Umstand an Ort und Stelle zu untersuchen und darüber gutächtlich zu berichten.*²¹⁾ Hogy a Bálvány-utcai és a Zrínyi-utcai sarokrészen nem állott ekkor még sem régebbi, sem újabb keletű épület, legvilágosabban a telekátírási jegyzőkönyvek bizonyítják. 1828-ban a jegyzőkönyv még határozottan háztelket mond (... aus 660 □ Kl. bestehendem Hausgrund...)²²⁾, míg egy 1834-es átírás félre nem érthető módon házat nevez meg (das... unter der Pop. No. 289 liegende Haus, dessen Grund in 660 □ Kl. bestehend...), sőt alább: und worauf derselbe (Marczibányi) gedachtes Haus erbaut hat...²³⁾ Ugyane, 1834-i feljegyzés írja a házról, hogy az a Bálvány-, Szarka-, (Zrínyi-) és Két Sas-utcán állott, (... Götter-, Elster- und 2 Adler-Gasse...) tehát az egész telek terjedelmét kitöltötte. A fentiekből kiviláglik tehát, hogy az 1830-i Két Sas- és Zrínyi-utcai építkezést rohamosan követte a második: a Zrínyi- és Bálvány-utcai rész épülete is, mert az utóbbi már 1834-ben szintén állott. A Bierbauer-féle térkép tehát, ha a második épületrész általunk még nem ismert mesterének személyétől eltekintünk, a valóságnak megfelelő képet jelez. Bierbauer kimutatásában azonban, amelyben a pesti építőmestereket évek és utcák szerint állítja össze, a három említett utca által határolt telken 1830 és 1834 között Hild Józsefnek semmiféle építkezése nem szerepel. Nem szerepel azonban e helyen más évekből más építész műve sem, bár az említett térkép ott Hild által beépített területet jelöl. A kimutatásból tehát mind az 1830-as, mind a későbbi építkezés teljességgel hiányzik.²⁴⁾

E körülményes fejtegetésre nemcsak az újabb szakirodalomba becsúsztott hibák kiigazításának szándéka indított, hanem az is, hogy végleg és alaposan tisztázzuk a Marczibányi-palota építésének történetét. Ezen feladat megoldása nehezebb volt, mint azt vállalkozásunk elején gondoltuk: ugyanis az építkezés második részéről, illetve a Zrínyi- és Bálvány-utcai épületről mindennemű iratunk hiányzik.

Egészen egyedülálló eset a korabeli pesti építészeti jogszokások és a Szépítési Bizottság történetében, hogy az építető építési engedélykérelme nem kerül a Bizottság ülése elé, tárgyalásáról nyomok nincsenek, további iratai hiányzanak és az épület tervei sem maradtak fenn. E sajnálatos hiány — amelynek okát adni nem tudjuk — állíthatta meg Bierbauert is adatgyűjtésében és talán e hiány miatt hanyagolták el eddigi építészettörténeti és művészettörténeti íróink e tárgyat, s maradt e palota mindmáig ismeretlen, publikálatlan, mondhatni rejtett kincs a város szívében.

A Marczibányi-palota Sas- és Zrínyi-utcai épületrésze belülről éppen a szerényebb, egyszerűbb és jelentéktelenebb; a Bálvány- és Zrínyi-utcai épület — amelyről adataink, okmányaink, terveink nincsenek — a pompásabb és művészettörténetileg jelentősebb rész. Ez az épületrész rejti magában ugyanis azt a díszteremsorozatot, amelynek ismertetése alkotja tanulmányunk főcélját.

A palota és a díszteremsor építészettörténete így kibogozhatatlan marad. Az építésnek csupán egyetlen epizódjáról értesülhetünk a Székesfővárosi Levéltárban található iratsomóból, amely azonban számunkra mégis igen értékes adatokat őrzött meg.²⁵⁾

A számos iratot tartalmazó aktaköteg, amint az az egész ügyet világosan összefoglaló vizsgálati jegyzőkönyvből kitérjük,²⁶⁾ a Marczibányi-féle ház építéscor történt szerencsétlenség adatait tartalmazza.

1832 augusztus 22-én délután 2 órakor — mint azt Eichholtz János városkapitány jegyzőkönyvében írja — Marczibányi Márton úr házában, amelynek építését Hild József vezette, egy 4 öl hosszúságú fal az udvari részen beomlott. A fal az első emelet magasságából a pinceboltozatra zuhant és magával sodorta az állványzatot, amelyen több munkás dolgozott. A leomló fal a helyszínen 6 munkást megölt, további kettő a kórházba szállítás után pár nappal meghalt. A szerencsétlenségnek még számos sebesültje került kórházba. A hatóságok villámgyors intézkedéssel még ugyanazon nap este az építési munkák vezető pallérját, Kernstok Ferencet elfogták.²⁷⁾

A hivatalos vizsgálat már a szerencsétlenséget követő napon, augusztus 23-án megindult és arra irányult, hogy megállapítsa: kit terhel a felelősség? Eichholtz János városkapitány szakértőül felkérte Pollack Mihály, Hofrichter József, Brein Ignác és Kassalik Ferenc építészeket, akikkel — a távollevő Pollack (... auser H. Michael Pollak, der in Tótfalu abwesend war) kivételével — a helyszínen megjelent. Mind ezen, mind a következő, augusztus 25-én tartott szakértői szemlén — amelyen már Pollack Mihály is részt vett — Hild József is jelen volt, hogy a szükséges felvilágosításokat megadhassa. A szakértői véleményt a négy építész írásban nyújtotta be. Pollack, aki jelentéséhez még terveket is csatolt, a szerencsétlenség okául egész más indokolást adott, mint építésztársai.

Pollack szerint az oszlopok teherbírásának hiányossága okozta a műszaki hibát, s bemellékelt alaprajzi vázlatával illusztrálta a szerkezeti és statikai botlást, amelyet Hild elkövetett. Az állványzat súlyos faanyagát is kifogásolja, majd megjegyzéseket tesz az épület tervére. Pollack a tervek láttán kijelenti, hogy egy ilyen művészi épületet több alapossággal és megbízhatósággal kellene megalkotni.²⁸⁾

Nem érdektelen Pollack e megjegyzése számunkra, mert hiszen egy csekély sugárral rávilágít arra a viszonyra, amely az ország két legjelesebb és legfoglalkoztatottabb építésze között uralkodott. Pollack ekkor már hatalmas munkásságot mutathatott föl s irányító mestere volt nemcsak Pest-Buda, de az ország építőművészetének is. A magánházak, főúri paloták és vidéki kastélyok egész sorát alkotta meg és éppen ez időben fejezte be élete főművének, a pesti Dunasor gyöngyének, a Redutnak belső berendezési munkáit.

Hild József atyja révén mélyebb gyökerekkel tapadt a városhoz, mint a bécsi származású Pollack. Jóval később kezdi működését, s neki csak 21 háza állott ekkor a városban, szemben Pollack 42 épületével.²⁹⁾ Úgyszólván első vállalkozása ez Hildnek a díszes kiképzésű, fényűző főúri paloták neméből: Pollack nem egy ily palotája már közbámulat tárgya volt ekkor Pesten. De Hild is ekkor alkotja nagy életművét, az egri főszékesegyházat, amely országos tekintélyt és hírnevet biztosít számára,³⁰⁾ ugyanekkor felkeltve ezzel pályatársai féltékenységét.

Mégis Pollack — s ez jellemének javára szól — nem ragadja meg ez alkalmat, hogy az egyre több megrendelést nyerő, fölfelé törtető versenytársat kellemetlen meghurcolásnak tegye ki. Szakvéleményéből komoly, tárgyilagos, de igazságszerető férfi szól hozzánk, aki a »mesterség nemes hagyományait« érzi megtiprottnak a műszaki szerencsétlenség miatt; az ügy emberi része nem érdekli. Szakvéleményének utolsó megjegyzésében pedig, amit a művészi kiképzésű palota terveiről mond, a fölényes, világlátott és tapasztalt »művész« szól ahhoz a fiatalabb társához, aki a »művész nevet« oly igaz értelemben, mint Pollack, nem érdemelte ki soha.

Hofrichter, Brein és Kasselik szakértő építészek szintén igen tapintatosan kezelik Hild személyét: ők hajlandók a szerencsétlenséget kizárólag a rosszul megépített állványzatnak tulajdonítani, amelynek szilárdságáért tudvalevően a pallér a felelős. Hild József szintén az állványzatot tartja az omlás eredeti okozójának és azt az eljárást, hogy a nagy köveket, melyekre az építés során szükség volt, az állványon tartották. Bár a kórházban kihallgatott sebesültek erről mit sem tudnak és az állványzatot szilárdnak mondják, valamint Kernstok Ferenc pallér is az építkezés különleges megoldására és szerkesztési hibáira hivatkozik (akárcsak Pollack), Hildet bizonyítható módon felelőssé tenni nem lehet.

A Tanács is véghatározatában³¹⁾ inkább hajlandó a rossz véletlenek játékanak tulajdonítani a katasztrófát. Ennélfogva engedélyezi Hild számára az építkezés folytatását, csupán a közvélemény és a munkások megnyugtására ellenőrző szakértőket rendel ki az épülethez, akiknek élén Pollack Mihály áll. Hildet és pallérját, Kernstok Ferencet kötelezik a kórházi és temetési költségek megfizetésére és mintegy 300 forintot téríttetnek meg kettejükkel. A pallért a vizsgálat lezárásának napján szabadonbocsátják, és ezzel a véres esemény körül elsímulnak a hullámok.

Hild József mégegyszer szerepel építészettörténetünkben egy hasonló, sőt még nagyobb szabású esettel, amikor az általa épített lipótvárosi bazilika kupolája omlik be.

Számunkra azonban — az általános érdeken kívül — több tanulság rejtőzik a szomorú emlékű ügy aktáiban. Először is hitelesen bizonyítva látjuk, hogy a Marczibányi-féle ház Bálvány- és Zrínyi-utca sarkán álló része is *Hild József* alkotása.³²⁾ Megtudjuk továbbá az építés idejét. 1830-ban kér engedélyt Marczibányi a Két Sas- és Zrínyi-utcai telekrész beépítésére, s 1832 augusztusában már a másik rész is épül, sőt az első emelet magasságáig áll is. Tehát a két építkezés közvetlenül egymásután követte egymást. Azok a tervrajzok pedig, amelyeket főntebb már említettünk s amelyeket Pollack Mihály szakvéleményéhez csatolt, új problémát vetnek föl — s éppen ennek megoldása vezetett végül is a palota egyéb terveinek felkutatásához.

A Pollack-féle tervvázlat egy hatalmas méretű, csarnokszerű terem alapvonalait örökíti meg. A terem nagy félkörös ívben végződik, falait körben oszlopok tagolják, s a helyiség főterét a félköríves résztől négy szabad oszlop választja el. Pollack megjelölése szerint e helyen történt az omlás, a hatósági vizsgálat jelentése pedig az omlást az udvar felőli részen jelezte.³³⁾ A Pollack-féle alaprajzi vázlatban ábrázolt csarnok azonban sem nagy méreteinél, sem udvari fekvésénél, sem fekvési helyzeténél fogva a mai épület keretébe — még, ha kisebb átalakításokat is figyelembe veszünk — nem volt behelyezhető. Fel kellett tételeznünk tehát, hogy a palota a későbbi időkben egyszer olyan nagyszabású átalakításon ment keresztül, amely képes volt e hatalmas csarnokot — amely az épület legnagyobb méretű s talán a legdíszesebb helyisége lehetett — teljesen eltüntetni az utókor szeme elől.

Ezen feltevésünk támogatására követnünk kellett a palota további sorsát.

A pestvárosi telekkönyv³⁴⁾ és a telekátírási jegyzőkönyvek³⁵⁾ arról adnak hírt, hogy 1834 december 31-én nemes puchói Marczibányi Hermina a lipótvárosi Bálvány-, Szarka-(Zrínyi-) és Két Sas-utcai 289. sz. 660 négyszögöles és 1828-ban atyja, Marczibányi Márton nevére írt telken fekvő házát, amelyet elhunyt atyja épített, a családi megegyezés értelmében mint törvényes örökséget nevére kívánja iratni.

A palota új birtokosa tehát Marczibányi Hermina, az építtető leánya lesz. Marczibányi Hermina Razumovszky grófhöz megy nőül, majd 1848-ban Párizsban kelt végrendelete leányát, Razumovszky Stefániát teszi meg általános örökösévé. Tőle váltja azután vissza 153.900 forintért a ház tulajdonjogát az építtető özvegye, Marczibányi Mártonné 1856 november 25-én. Marczibányi Mártonné született Grohoszka grófnő ekkor már Wrede herceg felesége.³⁶⁾ Így az új tulajdonos Wrede Desidéria hercegnő lesz,³⁷⁾ s a palota végül is a ház régi úrnőjének birtokában marad.

1863 november 3-án Marczibányiné, vagyis herceg Wrede Desidéria asszony elhunyt, s a ház tulajdonjoga férjére, Wrede Raoul hercegre szállott.³⁸⁾ A palota értéke ekkor már 280.995 forint volt.³⁹⁾ Wrede herceg, aki 1864 május 23-án vált az ingatlan valóságos birtokosává, már két év múlva, elég jelentős anyagi veszteséggel megvált tőle.

1866. évi december 4-én vásárolja meg a hercegtől 250.000 osztrák értékű forintért⁴⁰⁾ a *Magyar Földhitel Intézet* saját céljaira a szépséges palotát és annak napjainkig nemcsak »telekkönyvi tulajdonosa«, hanem gondozója, szépítője és nemes hagyományainak őrzője maradt.

Az új birtokossal új fejezete kezdődik a palota történetének.

A Magyar Földhitelintézet röviddel a birtokbavétel után — talán, hogy használati céljaira a palota alkalmasabbá váljék, talán, mert az épület már megviselt állapotban volt — átalakításokat és tatarozási munkálatokat vesz tervbe.

Ezért az Intézet beadvánnyal fordul a városi tanácshoz 1867 július 30-án, amelyben Wieser Ferenc építész kezessége és bemellékelt tervei alapján új folyosó építését és átalakítási munkálatok engedélyezését kéri.⁴¹⁾ 1868-ban új beadvány érkezik a Tanácshoz, amelyben ugyancsak Wieser Ferenc építész kezessége mellett és bemellékelt tervei szerint az Intézet székházának átépítési engedélyét kéri.⁴²⁾ A kívánságot oly megjegyzéssel teljesítik, hogy »a régi falak lebontása a legnagyobb elővigyázattal foganatosíttassék, azon új falak, melyek az alsó emeletekben alappal nem bírnak, megfelelő erősségű boltívekre, vagy vassínekre helyeztessenek és az áthelyezett falak építése a rendszabályokon alapuló biztos szerkezet alkalmazása mellett történjék, az engedély nélkül előállított fekvő pinceablakok rögtön befalaztassanak, a járda az előbbi állapotba visszahelyeztessék és a tető tűzmentesen befödessék stb.« Az átépítés 1868 decemberében még javában folyik, amiről az Intézet újabb kérvénye értesít.⁴³⁾ Ez év december 7-én ugyanis — úgylátszik építkezés közben — az egyik folyosó boltzata beszakadt, amely esetről felvett jegyzőkönyvet a Magyar Földhitelintézet igazgatóságának megküldik.⁴⁴⁾

Ez az átépítés, mint az előbbeni kérvény idézete igazolja, igen alapos lehetett. Mondhatni a pincétől a padlásig terjedt, s valóban elképzelhető, hogy ekkor tüntették el azt az oszlopos nagy csarnokot is az épület testéből, amelyet Pollack említett tervvázlatából ismerünk és amelynek falbeomlása a nagy szerencsétlenség okozója volt. Sajnos, a Székesfőváros Levéltárában az 1867—68-as vonatkozó iratok között a több ízben említett Wieser-féle átalakítási terv nem volt található. Vége azonban sikerült azt felkutatnunk Budapest Székesfőváros III. (Városrendezési és Magánépítési) ügyosztályának tervtárában.⁴⁵⁾

Az öt lapból álló tervrajzsorozat a palota pince-, földszint-, első- és másodikemeleti alap-, valamint átmetszeti, illetve félemeleti rajzát mutatja, s az »Első Magyar Föld Hitel Intézet Házának Terv Rajza« feliratot és »1868. VI. 28. Wieser Ferenc Építőmester« aláírást viseli.⁴⁶⁾ Az alaprajzokon az átépítést végző Wieser sárga színnel jelzi azokat a régi falakat, amelyek elbontásra kerülnek. Ezen sárgával jelzett falakra vetett első pillantás fölfedezheti a Bálvány-utcai szárny udvari részén azt a hatalmas, oszlopokkal tagolt csarnokot, amely Pollack Mihály tervvázlatából már ismeretes. E helyen történt tehát az építkezési szerencsétlenség, s e monumentális hatású óriási csarnok, amelynek beomló fala annyi áldozatot követelt, most maga esett áldozatául az átépítés bontócsákányának. Hogy mi oka lehetett a Magyar Földhitelintézetnek ezen hatalmas csarnok elbontására, ma alig képzelhető el. Az egész épület használhatóságát nemigen befolyásolhatta,

sőt egy ilyen nagy terem az Intézet céljaira igen alkalmas lehetett volna. Lehet, hogy nem tévedünk akkor, ha az elbontás okát az épületrész romlott és biztonságot nélkülöző állapotában keressük.

A nagy átalakítás a Két Sas-utcai szárnyat úgyszólván teljesen érintetlenül hagyta. Az udvar — amely előzőleg egy, a Bálvány-utcai oszlopos kapucsarnokhoz csatlakozó díszudvarból és a Sas-utcai bejáráshoz kapcsolódó hátsó udvarból állott — most egységes téglányalakú térré alakul, emeletenkint körbefutó folyosókkal. A Bálvány-utcai szárny, különösen a

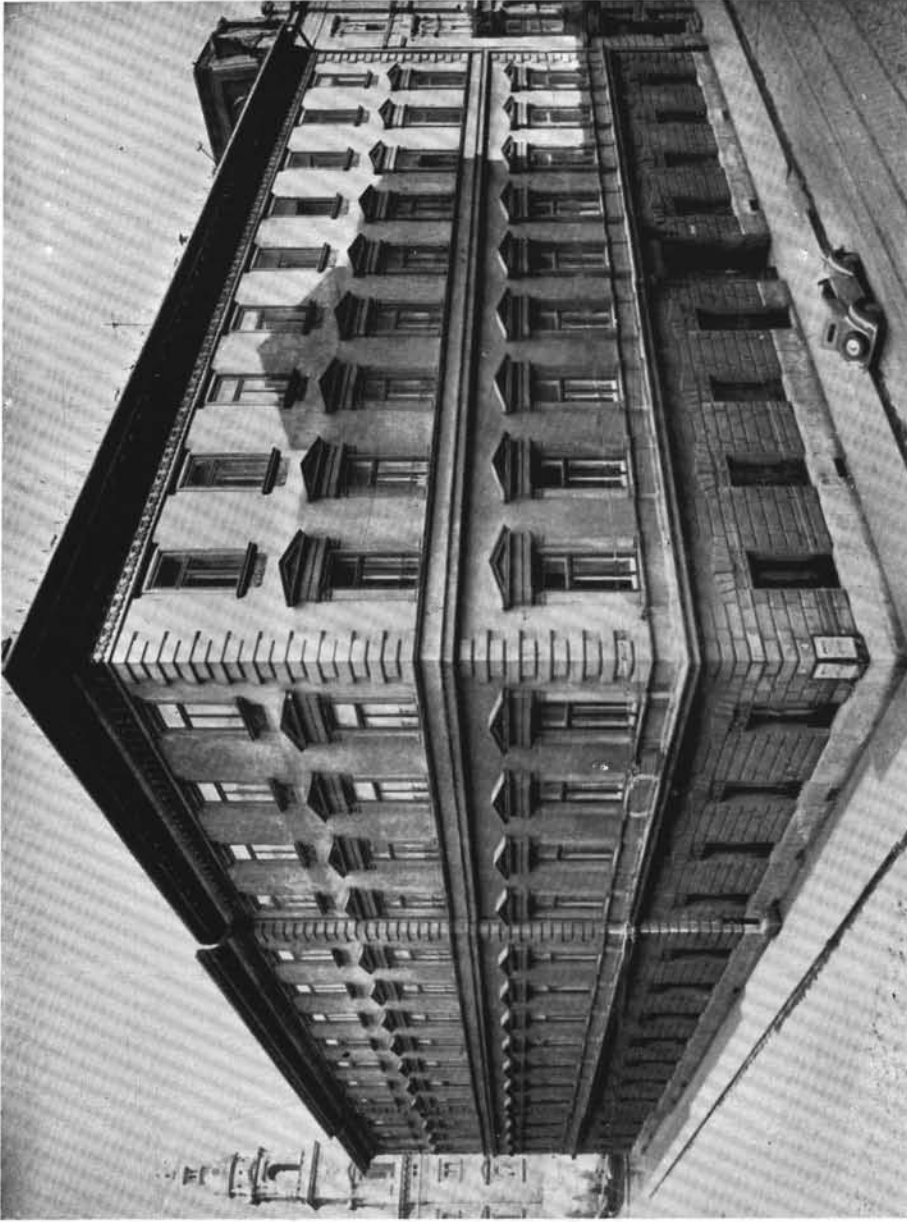
A Martzibányi palota a bálvány-útszában.

32. A Zrínyi- és Bálvány-utca sarkán álló Marczibányi-palota egykori rajza.

nagy díszcsarnok és az ebből a Zrínyi-utcára merőlegesen futó és a két udvart egymástól elkülönítő szabad folyosó elbontása által, meglehetősen kivetkőzött régi mivoltából. Érintetlenül maradt azonban a Zrínyi- és Bálvány-utca saroktömbjének utcára nyíló díszteremsorozata.

E mintegy öt helyiségből álló teremsorozat már alaprajzi változatosságával, a térrendezés ötletességével is meglep bennünket. Részletes ismeretüket azonban tanulmányunk más helyén, a díszterem művészettörténeti méltatásánál fogjuk adni.

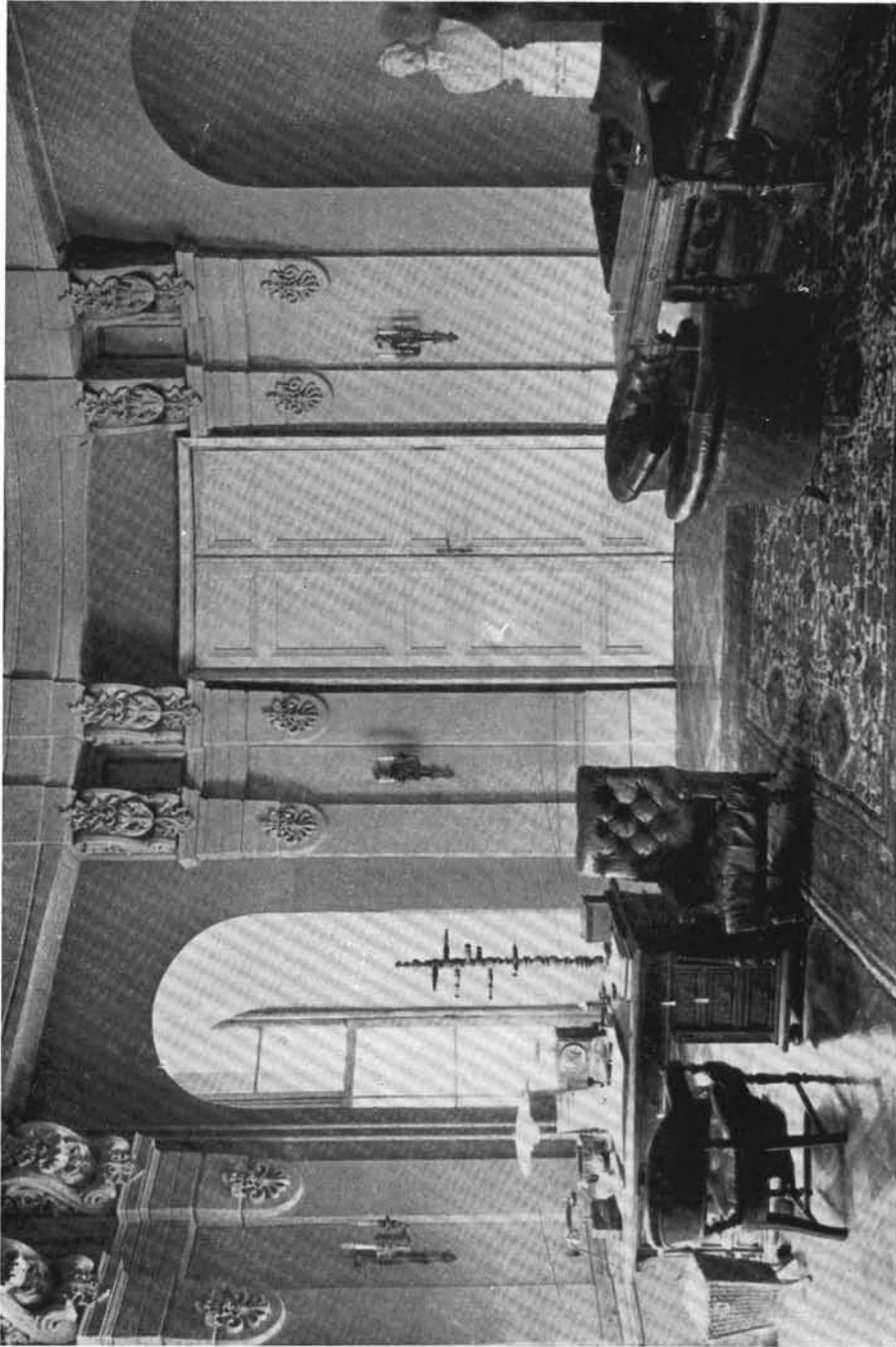
Az 1867—68-as nagy átalakítás döntően befolyásolta az épület külső képét is.

33. A Marczibányi-palota — ma Földhitelezeti Székház — külső képe.

34. Hild József : a Marczibányi-palota földszinti kapucsarnoka.

35. A. Marczibányi-palota »Nagy körszalonszála«.

36. A »Nagy kőrszalon« mennyezetképe.

33. Hild József : fogadóterem a Marczibányi-palotában.

39. «Psihe elrablása». Freskó a «Kisszalon» boltozatán.

40. Hild József: a Marczibányi-palota könyvtárszobája.

A Vasquez-féle metszetsorozatban megjelent ábrázolás döntően támogatja azon véleményünket, hogy ez a palota az újjáépülő Pestnek művészetileg egyik legjelentősebb épülete lehetett. (Ld 32. kép.) Ezen állításunkat az egykori tudósítások is elég meggyőzően bizonyítják.

Már 1833-ban Patachich József »Beschreibung d. k. Freistadt Pesth« című műve a pesti látványosságok között megemlíti a Bálvány-utcai Marczibányi-házat.⁴⁷⁾ Ugyanez évben egy másik pesti »Wegweiser« pedig magasztaló szavakkal dicsőíti az épületet: »Das Marczibányi-sche Palais in der Leopoldstadt, Götter-Gasse, wird als ein Meisterstück des Baumeisters Hild anerkannt; sowohl der hohe Stil der Architektur, die Verbindungen der Einzelheiten, und die schöne Höhe des Gebäudes, muss den Fremden die lakonische Frage in's Ohr flüpfeln: Wurde dies Haus hier erbaut, oder aus Frankreich hierher transportiert?«⁴⁸⁾

Feldmann 1844-ben kiadott kalauzában⁴⁹⁾ arról értesít, hogy a Marczibányi-palotában székel a Magyar Váltótörvényszék (Wechselgericht), valamint a kereskedelmi iskola, úgyhogy e miatt az majdnem középületnek tekinthető. Feldmann ugyancsak magasztaló szavakkal emlékezik meg a palota művészi szépségéről: »... in etwas ernstem Style ist das v. Marczibányi'sche Haus und es scheint mehr auf solide Konstruktion als auf leichte und zierliche Form gesehen worden zu sein. Doch präsentirt es sich nicht übel mit seiner dreifachen Fronte gegen die Alster-, Zwei Adler- und Göttergasse...« Az 1845-ben megjelent rövidített magyarnyelvű kiadása e műnek⁵⁰⁾ hasonlóan ír a palotáról, s egy 1854-es vezető szintén fölemlíti.⁵¹⁾

Ezen egykorú tudósítások és tudósítók mind megerősítik Hild szerzőségét, amelyet mi már levéltári úton sikerrel bebizonyítottunk. Hogy valóban a maga korában igen megbecsült épület volt a Marczibányi-ház, nemcsak a tudósítások emelkedett hangja bizonyítja, de az a tény is, hogy a vezetők a Lipótváros számos művészetileg kiváló palotája közül csupán két-hármat sorolnak föl, s ezek között is előkelő helyet kap épületünk. Érdekes megemlíteni, hogy az egykorú szerzők a palota belső, díszes termeiről mit sem említenek. Vagy nem ismerték azokat, vagy a »Wegweiser«-ek természete nem kívánta meg az épületek interieurjeinek ismertetését.

A Marczibányi-ház az 1867—68-as átépítés alkalmából nyerte azokat a reneszánszmodorú és a 60-as évek ízléséről tanuskodó külső díszeket, amelyek nagyjából ma is meghatározzák az épület megjelenési formáját.

A palota 1912-ben újra jelentős változáson megy keresztül: ekkor emelnek rá III. emeletet Hoepfner Guidó műépítész tervei szerint.⁵²⁾ Bár az emeletráépítés az épület arányainak teljes megváltoztatásával járt, a belső díszteremsorozat ekkor nem szenvedett változást. A közelmúltban a Magyar Földhitelintézet szervezeti változása alkalmából az Intézet vezetősége nagy műgonddal és szeretettel restauráltatta a palotát.⁵³⁾ Ekkor került sor a reprezentatív termék helyreállítási és csinosítási munkálataira is, amelyekről azonban a helyiségek részletes leírása és méltatása kapcsán alább fogunk bővebben szólni.

III.

Mint azt már megállapítottuk, a Marczibányi-palota külseje mai képét az 1867—68-as átépítés és az 1912-es emeletráépítés alkalmából nyerte.

Különösen áll ez a földszint rusztikázott falkiképzésére és a korona- és ereszpárkány díszítményeire.

Az első és második emelet falsíkja nagyjában változatlan maradt. Az ablakokat koronázó és kettős párkánytagon nyugvó súlyos timpanonokat az első emeleten korintizáló fejezetű féloszlopok, a második emeleten pilaszterek tartják. Az egész épület csak a Zrínyi-utcai homlokzaton bír — egy hét ablaknyílású, enyhén előreugró rizalit révén — némi hangsúllyal. A palota komoly ünnepi megjelenése, az ablaksorok méltóságteljes, lágy ritmusa, a sarkok élénk rusztikája mai formájában is eleven olasz levegőt áraszt. Hild József, aki több évi itáliai tanulmányútja ellenére is palotaépítészetének stílusában inkább a száraz bécsi irányt követte,⁵⁴ itt új és igen előnyös oldaláról mutatkozik be. (Ld a 33. képet.)

Az antik kövek szellemi öröksége megdöbbenő erővel születik újjá a palota kapucsarnokában. A 12 protodór oszloppal három hosszanti szakaszra osztott csarnok középteréből az oszlopok közé iktatott két-két lépcsőfokon jutunk az oldalszakaszokba, melyeknek falsíkjait félpillérek és oszlopok tagolják. A bal mellékszakasz belső két oszlópa a félköralakú lépcsőház terét csatolja a kapucsarnokhoz.

A csarnok középszakaszának oszlopsorain triglyphes architrávok nyugszanak, amelyeket az enyhe ívű, rozettás kazettázatú mennyezet harmónikus térére fog össze. A belső tér nemes arányossága, emelkedett klasszikus stílusa páratlan szépségű a maga nemében. (Ld a 34. képet.)

Az első emelet — az apartemento nobile — termei közül elsőnek a díszterem sor Bálvány-utcai szárnyának középső helyiségébe, a »nagy körszalón«-ba lépünk. A köralakú terem két egymásra merőleges átmérője egy ablak-, illetve három ajtónyílásba fut. Keresztátmérői félkörös záródású falifülkékben végződnek, amelyek közül az utca felé esők két ablaknyílás becsatolására szolgálnak. A felsorolt nyolc nyílás közötti falsíkokat páros félpillérek tagolják. Az ezeken álló volutaidomú fejezetek tartják a mennyezet körpárkányát. (Ld a 35. képet.)

A mennyezet emblémákkal és puttókkal díszített és az újabb időkben festett⁵⁵ körgyűrűje dekoratív freskót keretez. A freskó, amely repkénydíszes repülő madarakkal élénkített kék felhős égboltot ábrázol, éppúgy, mint az épület többi mennyezetképe, a palota építése utáni évekből származik. Mestere egy olyan — eleddig ismeretlen és jelentéktelen — művész, akinek formalátása még a XVIII. század ízlésében gyökerezik.⁵⁶ (Ld a 36. képet.) A »nagy körszalón« félpilléreinek stukkódíszei és volutás fejezetei az 1870 körüli idők ízléséről tanuszkodnak és valószínűleg már a Magyar Földhitelintézet által eszközölt 1867—68-as átépítés alkalmával létesültek. Mind ennek, mind a többi teremnek elegáns arányú ajtószárnyai és négyzetes mezőkre osztott parkettapadlója 1832—33-ból, tehát az építés idejéből származik.

A »nagy körszalón«-ból balra nyíló terem (most ülésterem) három ablaka a Bálvány-utcára néz. A téglányidomú terem sarkai le vannak metszve; e metszéseknél keletkezett falmélyedésben 2—2, összesen 8 oszlop áll. E mélyedések élein és a falsíkok mentén összesen 16 félpillér áll. Az oszlopok és félpillérek testét, az eredeti olajfesték helyettesítésére a legújabb időkben remek fehér mímárvánnyal borították, kompozit fejezeteiket

azonban érintetlen szépségükben hagyták. Az alaprajzhoz idomuló mennyezetboltozatot szintén újkeletű, architektonikus festmények díszítik. (Ld a 37. képet.)

E terem oldaltengelyéből nyílt az udvar felé a szerencsétlen omlásból ismert s az 1867-ben elbontott nagy díszcsarnok. Amint ismertettük, a díszcsarnok két szabad, 4 oszlopból álló sorral három térre oszlott, s oldalfalait szintén oszlopok tagolták. Bizonyosan itt zajlott le a főúri palota sok fényes és nevezetes társadalmi eseménye, nagy fogadások, bálók stb. Művészi összehatásában közeli rokona lehetett a Főkapitányság dísztermének (Ullmann—Wieser-ház, később Európa-szálló), amely neoklasszikus művészetünk egyik legszebb tэрalkotása, s amelyet ugyancsak Hild József 1832-ben, tehát közvetlenül a Marczibányi-ház építése után alkotott. A »nagy körszalon«-ból jobbra nyílik a Bálvány-utcára 3, a Zrínyi-utcára 2 ablakkal néző »Fogadóterem« (ma vezérigazgatói szoba). A helyiség kiképzése igen változatos és ötletes módon van megoldva. A »nagy körszalon«-ból nyíló bejáratot négy szabad oszlop előcsarnokszerű térré különíti. A bejáratú fallal szemközt ismét 4, félpillérek elé helyezett szabad oszlop áll. Így a különben aránytalanul hosszú terem kellemesebb térhatást nyert és az ablaknyílások szabályos tengelyeket alakítanak ki. A terem szélességi arányait szerencsésen fokozta Hild a két hosszanti fal keskeny falifülkéivel, melyeknek sarkaira pillérek, közeibe 2—2 oszlop került. A belső fal e két oszlopa fogja közre az új, de igen ízléses és korhű vörösmárványkandallót. Mind az oszlopok, mind a pillérek és félpillérek vörös márványozást nyertek az új szépítési munkálatok alkalmával. A kecses kompozit fejezetek itt is érintetlen állapotukban maradtak. Rajtuk nyugszik a fogazatos peremű koronázó párkány, amely fölé enyhe ívben borul a mennyezet boltozata. (Ld a 38. képet.)

E művészi hatású interieurból a Zrínyi-utcai szárny irányában haladva, egy kisebb boltozatot mennyezetű és tágas félkörös apszisban végződő termen megyünk keresztül, amely a szájhagyomány szerint a Marczibányi-család házi kápolnája volt.

A következő, bensőséges hatású szobácska, a »kisszalon« dongaboltozatát »Pszihé elrablása«-t ábrázoló dekoratív freskó díszíti; ívmezőibe modern »pompeijeszk« díszítmények kerültek. (Ld a 39. képet.)

Innen lépünk be a Marczibányi-palota legjelentősebb művészi értéket képviselő interieurjébe. A körídomú helyiség, amely minden bizonnyal Marczibányi Márton könyvtárszobája volt, a palotának valóságos kis ékszere. A 12 pillér által tagolt körfal 12 fülkére osztott nyílásai — a két ajtó, az ablak és a kályha helyének kivételével — a könyvek számára szolgáló polcokat képezik, amelyeket fatáblák zárnak el. A pillérek kék, vörös és arannyal finoman színezett bájos kapitелjei alkotják a könyvtárszoba fődíszét. A körbefutó koronapárkány antikizáló ornamentális festményei újak. (Ld a 40. képet.) A kupolaboltozaton freskó: »Ganymedes elrablása«. Az előbbi két mennyezetképnél is igénytelenebb alkotás, csupán mint színelőlt játszik szerepet a harmónikus térhatású, búbajos interieurben.

Hild művészetének ezt a kis ékkövét összevetve Pollack Mihály két hasonló alkotásával: a Miniszterelnökségi (Sándor-)palota és a Festetich-palota köralakú termeivel, nyugodt lelkiismerettel állapíthatjuk meg, hogy

mesterünk e ponton legalább is elérte, ha túl nem szárnyalta a hírneves Pollack művészetének színvonalát. Csak a barokk- és rokokókor interieurje »nagy mesterei«-nek sajátja az a képesség, amellyel a fennkölt nobilitást és a bensőséges lakályosságot egységes hangulattá olvasztják. Hild e műalkotása a klasszicizmus merev formáival és hideg eszközeivel cselekedte meg, amit az előző század merőben más formák és anyagok alkalmazása mellett könnyebben elérhetett.

A Marczibányi-ház művészettörténetét tárgyaló tanulmányunkat e bájos kis műremek bemutatásával zárjuk le. Örömmel bocsátjuk a szakörök és a nyilvánosság elé mind ezt, mind az egész palotát és annak művészi szépségét, amelynek ismertetésében a magyar művészet multja iránti tiszteletünket véltük leróni.

Voit Pál

JEGYZETEK.

- ¹⁾ Voit Pál: Egy régi pesti patika. Tanulmányok VII. 1940. 13. l.
- ²⁾ Siklóssy László: Régi pest-budai asztalosmesterek. Magyar Iparművészet. XXV. köt. 1922. 9—14. l.
- ³⁾ Pesth und Ofen mit ihren Einwohnern, besonders in medicinischer und anthropologischer Hinsicht; dargestellt von Dr. Anton Jankovich, Hofarzte Sr. k. k. Hoheit des Erzherzogs Joseph, Palatinus von Ungarn, und Mitglieder der Pesther Medicin. Fakultät. Ofen 1838.
- ⁴⁾ Jankovich Antal joggal bírálhatta a kor lakásviszonyait, nemcsak mint orvos, hanem mint építető is. Márvány-utcai háza, amelyet a legnevesebb pesti építésszel terveztetett, egyike volt a város legszebb és legkorszerűbb lakóépületeinek. A négyoszlopos, portikusszal bíró kúriális épület, hatalmas, világos, szellős és művészi stukkókkal kiképzett szobáival óriási kert közepén állott. A kert helyén a legújabb időkben részben modern bérházak épültek, de a Pollack által épített bűbajos kúria ma is áll és a közeljövőben kerül lebontásra. Épp e körülmény teszi indokolttá, hogy e helyen megemlékezzünk róla.
- ⁵⁾ A szerzőnek alkalma volt a Székesfőváros Levéltárában a Szépítési Bizottság java munkaidejét felölelő, 1809—1847-ig terjedő, mintegy negyven év összes megőrzött tervrajzát áttanulmányozni. Ezzel épp a fejlődő város művészettörténetileg legérdekesebb korszakáról nyert áttekinthető képet.
- ⁶⁾ Ld 1. sz. jegyz. Az említett dolgozat 13-ik oldalának 78-ik jegyzetét.
- ⁷⁾ Révhelyi (Réh) Elemér: Az Egyetem-utcai volt Károlyi-palota építésének története. Tanulmányok II. 1933. 87—103. l.
- ⁸⁾ Érdekes kísérlet e téren Bierbauer Virgil: A régi pesti Vigadó építéstörténete c. tanulmánya, bár a szerző az anyagot — a mi szempontunk szerint — távolról sem meríti ki. Tanulmányok III. 1934, valamint Horváth Henrik: Chinoiserie falfestmények Budán. Tanulmányok II.
- ⁹⁾ Nagy Iván: Magyarország családai. 9. köt. 299. l. Martinus Marczibányi de Pucho, Lőrinc fia. Neje gróf Grochovszka Josefa, utóbb herceg Wrede neje lón. Két gyermeke maradt: Lívius, ki Kameniczen 1850-ben meghalván, benne ez ág fiágon megszakadt; és Hermine, gróf Rozumovszky neje.
- ¹⁰⁾ Szföv. Ltár. Matricula Civium Pesthiensium 1816—1848. 17. l. A bejegyzés napja 1818 július 13; Joseph Patachich: Die Bürger Pesth's in der Vorzeit und Gegenwart. Pest 1834. 52. l.

- ¹¹⁾ Szföv. Ltár. Pestvárosi telekátírási jegyzőkönyvek 1825 jan. — 1830 dec. 371. l.
- ¹²⁾ U. o.
- ¹³⁾ A Bálvány-utcára vonatkozóan ld Schmall Lajos: Buda-Pest utcái és terei. 1906. 65—75. l.
- ¹⁴⁾ Szföv. Ltár. Pestvárosi telekátírási jegyzőkönyvek 1834 máj. — 1836 dec. 95. l.
- ¹⁵⁾ Szföv. Ltár. Verschönerungs-Commissions Protocoll. Pesth, 27. Juny 1830. XVIII. Sitzung 497-es tétel.
- ¹⁶⁾ U. o. 498-as tétel.
- ¹⁷⁾ Bierbauer Virgil: Pesti építómesterek munkássága 1809—1847. Tanulmányok I.
- ¹⁸⁾ Szföv. Ltár. Verschönerungs-Commissions Protocoll. Pest, 21. November 1830. XXXI. Sitzung 1051-es tétel.
- ¹⁹⁾ Szföv. Ltár. A Szépítési Bizottság 498/1830 sz. jegyzőkönyvéhez tartozó tervek.
- ²⁰⁾ 1 homlokrajz, 1 földszinti, 2 első és 1 második emeleti alaprajz.
- ²¹⁾ Ld 18. jegyz. A Bizottság Hofrichter Józsefet küldi ki szakértőként.
- ²²⁾ Ld 11. jegyz.
- ²³⁾ Ld 14. jegyz.
- ²⁴⁾ Bierbauer Virgil eme dolgozatának alapvető és zavart keltő hibáira már volt alkalmunk rámutatni. Ld Voit Pál: Egy régi pesti patika. Tanulmányok VII.
- ²⁵⁾ Szföv. Ltár. Pesti Ltár. Rel. a. n. 4202. Marczibányi Márton házában bekövetkezett építkezési szerencsétlenség iratai. Vizsgálati jegyzőkönyv, szakértői vélemények, temetési és kórházi ápolási számlák, kártérítés stb.
- ²⁶⁾ Ld u. o. 1832 szeptember 1-én Eichholtz János városkapitány által készített részletes vizsgálati jegyzőkönyv. Mi az eseményt e jegyzőkönyv alapján fogjuk ismertetni.
- ²⁷⁾ U. o. »Dem 22-ten August 1. J. Nachmittag nach 2 Uhr stürzte im Hause des Herrn Martin v. Marczibanyi, welches unter der Leitung des Herrn Joseph Hild aufgeführt wird, im Hofe eine ohngefahr 4° lange Mauer des ersten Stockwerkes ein, und fiel samt den darauf ruhenden Gerüst, auf welchen mehrere Leute arbeiteten, bis zum Keller Gewölb, welches nicht einstürzte, herab, bey welcher Gelegenheit die Maurer Gesellen: Joseph Ruhvek 50 Jahr alt ledigen Standes samt seinen Sohn ebenfalls Joseph Ruhvek 15 Jahr alt hier wohnhaft — Joseph Stangl ledig 30 Jahr alt hier wohnhaft — Stephan Henisch von hier gebürtig 15 Jahr alt Lehrjung — dann die Tagelöhnerinnen Theresia Schwarz 30 Jahr alt, hier wohnhaft — und N. Busitz auf der Stelle todt hervorgezogen und dem Spital überschikt wurden. — Ausser diesen 6 getödteten Personen wurden die Maurer Gesellen Andreas Bischoff — Anton Villert und Michael Fritz, dann die Lehrlinge Anton Draveg, Fabian Brivel und die Tagelöhnerin Eva Simovits mehr weniger beschädigt, und allsogleich dem Spital zu Pflege übersendet, von welchen Anton Draveg den 3-ten, Fabian Brivel den 4-ten Tag an den Folgen ihrer Beschädigungen ebenfalls starben: die übrigen befinden sich noch im Spital an ihren Beschädigungen ut sub No 1°, theils lebensgefährlich, theils ohne Gefahr darnieder liegend, der betreffende Pallier Franz Kernstok aber wurde demselben Tag Abends arretirt.«
- ²⁸⁾ U. o. ...endlich macht derselbe H. Baumeister [Pollack] seine Bemerkungen über den Bau Plan und giebt die Art und Weise an, auf welche diesen künstlichen Gebäude mehr Consistenz und Soliditaet verschafft werden könnte...
- ²⁹⁾ Ld Bierbauer id. művét.
- ³⁰⁾ Voit Pál: Az egri főszékesegyház. Eger 1934.
- ³¹⁾ Szföv. Ltár. Pesti Ltár. Rel. a. n. 4202. 1832 szeptember 3-án kelt vélemény az irat hátlapján.
- ³²⁾ Bierbauer itt csak feltevésekre támaszkodhatott.
- ³³⁾ Szföv. Ltár. Pesti Ltár. Rel. a. n. 4202.
- ³⁴⁾ Szföv. Ltár. Pestvárosi telekkönyvek — Lipótváros II. füzet 215/270. és 249/289. sz. 1834 december 31.
- ³⁵⁾ Szföv. Ltár. Pestvárosi telekátírási jegyzőkönyvek (48. köt.) 1834 máj.—december. 95. l.
- ³⁶⁾ U. o. (54. köt.) 1853 január—1857 június. 524. lapon 1856 november 25

³⁷⁾ Szföv. Ltár. Pestvárosi telekkönyvek — Lipótváros V. füzet. 15. I. 1856 nov. 25.

³⁸⁾ Szföv. Ltár. Pestvárosi telekátírási jegyzőkönyvek (56. köt.) 1862 márc. 15 — 1866 május 24. 506. I. Az 1864. évi május 23-án megejtett bekebelezési eljárás bejegyzésében.

³⁹⁾ U. o.

⁴⁰⁾ Szföv. Ltár. Pestvárosi telekátírási jegyzőkönyvek (57. köt.) 1866 május—1867 április. 102. I. Különösen a mai tulajdonos számára nem lesz érdektelen az átírás teljes és szószerinti szövegének közlése. A magyarnyelvű jegyzőkönyv 1866 évi december 19-én kelt: »635. Szabad királyi Pestváros törvényszékének 860 évi Dec. 4-én 71.686 sz. a. kelt végzése következtében a pesti lipótvárosi 2. sas és bálvány utczában 156 és 176 számok alatt fekvő herceg Wrede Raoul nevére írott házra, Váthon 866 november 21-én kelt, ugyanott 866. évi Nov. 21-én Bécsben pedig 866. évi November 22-én hitelesített pontozatok alapján a tulajdonjog a magyar földhitel intézet javára 250.000 o. é. frt, azaz kétszázötvenezer oszt. ért. frt. vételárért előjegyztetett.

Az 1866 évi Dec. 18-án 74.846 sz. a. pestvárosi törvényszéki végzéssel Bécsben 866. évi Dec. 3-án közjegyzői hitelesítés mellett kelt adás-vételi szerződés alapján a magyar földhitelintézet javára 866 évi Dec. 4-én 71.686 számú törvényszéki végzés folytán eszközölt feltebbi tulajdonjogi előjegyzés igazoltnak bírói úton kimondatott és a tulajdonjog az előjegyzési kérvény beérkeztenek időpontjától való rangsorozattal bekebelezetett.

⁴¹⁾ Szföv. Ltár. Tanácsi iratok VI. 8/1867—21,426 július 30. Építési engedélyek 736 és 737/1867 aug. 8.

⁴²⁾ Szföv. Ltár. Tanácsi iratok VI. 15/1868—22,275.

⁴³⁾ Szföv. Ltár. Tanácsi iratok X. 730/1868—40,223.

⁴⁴⁾ Ma már meg nem állapítható, hogy ezen újabb omlás az épület mely és milyen időből származó részében történt — így azt sem tudhatjuk, vajjon a Hild-féle építkezést okolhatnók-e az újabb szerencsétlenségért. Ezt a feltevést azonban semmi sem támogatja, különben is kisebb jelentőségű omlásról lehetett szó, amely áldozatokat sem követelt.

⁴⁵⁾ A tervek az említett tervtárban mint a Magyar Földhitelintézet tervei, az V. ker. vonatkozó utcái szerint, helyrajzilag található meg. A tervek felfedezésében nagy része van Bánrévy György szfov. allevéltáros úrnak, aki számos levéltári nehézséget eloszlatozott és támogatásával kitüntetni szíves volt.

⁴⁶⁾ A tervrajzok részletes leírására nem terjeszkedünk ki, mert közreadásuk folytán ezt feleslegesnek tartjuk.

⁴⁷⁾ Patachich Joseph, ford. Carl Patizs: Beschreibung d. k. Freistadt Pesth. Pesth 1833. 19. I. »... Das Haus des Herrn v. Marczibányi, von Hild erbaut...«

⁴⁸⁾ Der Fremde in Pesth und der Pesther in der Vaterstadt (Wegweiser). Pesth 1833. Jos. Eggenberger. 74. I.

⁴⁹⁾ G. L. Feldmann: Pesth und Ofen (Wegweiser). Leipzig und Pesth 1844. 34. I.

⁵⁰⁾ Buda-Pest, a magyarok fővárosa... leírása (Vezéd). Pest 1845. 39. I.

⁵¹⁾ Buda-Pest. Historisch-topographische Skizzen von J. v. Haeufler. Pest 1854. 306. I.

⁵²⁾ Szföv. Ltár. Tanácsi iratok III. 2580/1912—47,451.

⁵³⁾ Vitéz Hallóssy Jenő úrnak, az épület jelenlegi gondnokának szíves szóbeli közlése nyomán.

⁵⁴⁾ Ld Voit Pál: Az egeri főszékesegyház. Eger 1934.

⁵⁵⁾ Az intézet szervezeti változása alkalmából végzett legújabb restaurálási és megújítási munkákat Kampis János festőművész végezte.

⁵⁶⁾ A freskók meghatározásánál Kőszeghy Elemér úr hasznos tanácsaival segített, s ezért ez úton mondok köszönetet.